

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 35, Mart 2019, s. 21-39

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4862>

Prof. Dr. Emel KOÇ

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi A.B.D.,

emelkoc20@yahoo.com

AHMET RIZA BEY VE POZİTİVİZM

Özet

Paris'te Auguste Comte'un pozitivisminden etkilenen Ahmet Rıza Bey, pozitivist akımı Türkiye'ye taşıyan kişidir. Pozitivismin Rıza Bey'i bu denli etkilemesinin temel sebebi, Comte'un 1789 İhtilâli sonrası Fransız toplumu için yaptığı çözümlemenin, 19.y.y. Osmanlı toplumunun tahlili için uygun olduğunu düşünmesidir. Comte, İhtilâlden sonra Fransız toplumunun karşılaştığı temel sorunun İhtilâlin yol açtığı manevi boşluktan kaynaklandığını düşünerek, bu sorunun entelektüel ve ahlaki bir önderlikle aşılabileceğine inanmış, değişen toplum hayatına yön verme eğiliminde *düzen* ve *ilerleme* formülünü esas almış, ihtilâlciliği reddederek ilerlemenin ancak düzen içerisinde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Bir bunalım dönemi geçiren Osmanlı toplumunun yeni bir sarsıntıya dayanamayacağını düşünen Ahmet Rıza'ya Comte'un akılcı ve evrensel ilkelere göre kurulmuş bir pozitif toplum ütopyasının yön verdiği pozitivist siyaset öğretisi cazip gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivism, modernleşme, terakki, nizam, ittihat.

AHMET RIZA BEY AND POSITIVISM

Abstract

Having been affected by Auguste Comte's positivism in Paris, Ahmet Rıza Bey is the person who brought this positivist movement to Turkey. The main reason why positivism affected Rıza Bey so deeply was the fact that he thought that the analysis of Comte for the French society after the 1789 Revolution was also applicable for an analysis of the Ottoman society in the 19th century. Comte, who thought that the basic problem the French society encountered after the Revolution

stemmed from the spiritual gap caused by the Revolution itself, believed that this very problem could be overcome through an intellectual and moral leadership, and considered the *order* and *progress* formula as the basis for the tendency to give shape to the changing societal life, and maintained – in an effort to reject revolutionism – that progress could only be achieved through an order. A positivist political doctrine guided by a positive society utopia based on the universal and rationalist principles of Comte was alluring for Ahmet Rıza, who thought that the Ottoman society which had already passed through a depression period could not take a further depression.

Keywords: Positivism, modernisation, progress, order, union.

GİRİŞ

Siyasi tarihimizin önde gelen simalarından biri olan Ahmet Rıza Bey, 1859 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası iyi İngilizce bilmesi, İngilizler gibi giyinmesi ve Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan İngilizlerle dostluk kurması nedeniyle, "İngiliz Ali" olarak tanınan Ali Rıza Bey, annesi ise Nâile Hanımdır. Ahmet Rıza'nın doğumu sırasında sürgünde olan Ali Rıza Bey, yabancı dil bilgisi, geniş kültürü dolayısıyla Viyana ve Berlin elçiliklerinde vazifeli olarak çalışmış, Şûrâ-yı Devlet ve Âyan Meclisi üyeliklerinde bulunmuş ve sarayda Teşrifat Nazırı olmuş bir isimdir. Annesi Nâile Hanım ise Avusturyalı asil bir aileye mensup İslamiyet'i kabul etmiş bir hanımdır. (Ebuzziya, 1989: 124; Malkoç, 2007:95) Ahmet Rıza'nın küçük yaşlardan itibaren Batı kültürü etkisinde yetişmesinde ve yabancı dil öğrenmesinde Nâile Hanımın önemli katkıları olmuştur. Küçüklüğünde yakalandığı astım hastalığı sebebiyle Ahmet Rıza'nın çocukluğu, Vaniköy sırtlarındaki çiftliklerinde avcılık yapmak ve bahçe işleriyle uğraşmakla geçmiştir.

Ahmet Rıza, eğitim hayatına Beylerbeyi Rüştîye'sinde başlamıştır. Burayı bitirdikten sonra Mahrec-i Aklâm'a, daha sonra dönemin modern eğitim kurumlarından biri olan Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'ne devam etmiştir. Memuriyete çok sayıda aydının yetişmesine vesile olan Bâbü'lî Tercüme Odası'nda başlayan Ahmet Rıza Bey, Konya'da sürgünde bulunan babasını ziyareti sırasında Anadolu köylüsünün yaşadığı sefaletle tanış olmuştur. Bunun üzerine aslında memur olmak istemeyen Ahmet Rıza Bey, İstanbul'a dönüşünde görevinden istifa ederek, köylünün sefaletinin sebeplerini araştırmaya yönelmiştir.(Ebuzziya,1989:124; Gündüz vd. 2010:9-10)

Taşradaki olumsuz koşulların tarımın geriliğinden kaynaklandığını düşünen Ahmet Rıza Bey, Fransa'ya gidip ziraat tahsili yapmıştır. Grignon Ziraat Okulu'ndan üç yıl içinde mezun olduktan sonra uzman ziraatçi olarak yurda dönmüştür. Ziraat Nezâreti'nde bir memurluğa tayin edilmiş, ancak burada devrin yeni ziraat makinalarını kullanarak bir işletme kurmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır.

Devlet kurumlarında rasyonel idarecilik anlayışının yerleşmediğini ve modern ziraatçilik için gerekli olan sermayenin yanı sıra kamu asayişinin de sağlanamamış olduğunu gören Ahmet Rıza Bey (Özden, 2003:120) köylünün geri kalmasının modern tarım metotlarını bilmeyişinden kaynaklandığı düşüncesiyle eğitim yoluyla köylüyü aydınlatılma amacıyla Maarif Nezâreti'ne geçmiştir. (Ebuzziya, 1989:124)

Önce Bursa'daki İdadi-î Mülkî Mektebi Müdürlüğü'ne, ardından da Bursa Maarif Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Bir buçuk yıl bu görevde kalan Ahmet Rıza Bey, devlet işlerini yakından takip edebilme fırsatı bulmuştur. Bu yıllarda siyasi anlamda da bir bilinçlenme yaşayan Rıza Bey, yalnız idare hayatının şu ya da bu noktasını ıslah etmenin çözüm olamayacağını fark etmiştir. Ancak mevcut rejim siyasi bir faaliyette bulunmaya elverişli değildir. Bu durumda memleket dışında memleket için çalışmak fikrinde karar kılan (Fındıkoğlu, 1962:6) Ahmet Rıza Bey, 1889 Paris sergisini görme isteğini ileri sürerek Maarif Nazırı Münif Paşa'dan resmen, fakat güçlükle izin alarak Paris'e gitmiştir. Diğer bir rivayete göre ise firaren Paris'e gitmiştir. Bu kaçma işini ise Tirilya ve civarı tekel memuru Arif Bey gerçekleştirmiştir. (Korlaelçi, 1986:247) Bu ikinci Paris seyahati on dokuz yıl gibi uzun bir süreyi kapsamıştır.

Ahmet Rıza Bey'in 1889-1908¹ yılları arasındaki bu ikinci Paris seyahati ve Avrupa hayatı gerek kültür tarihimizin gerekse siyasi tarihimizin dikkate değer bir dönemi olmuştur ve çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Zira bu dönemde Ahmet Rıza Bey, II. Abdülhamit'e yazdığı layihalarda da² belirttiği üzere, geri kalmış halkların geriliklerinin nedenlerini incelemeye koyulmuştur. Bu incelemelerden sonra ülkeyi ve halkı içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtarmak için eğitimden ve pozitif bilimleri yaymaktan başka yol olmadığını kanaatine varmıştır. (Berkes, 2006:394)

AHMET RIZA BEY VE POZİTİVİZM

Osmanlı'nın Tanzimat dönemi (1839-1876) Avrupa'da materyalist anlayışın hızla yayıldığı, pozitivizmin ise ortaya çıkıp yükseldiği bir dönemle eş zamanlıdır. Rönesans ve XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'da doğan Aydınlanma ile birlikte rasyonalizmin etkisi giderek artmış, Avrupa'da bilim ve teknoloji alanında önemli bir atılım kaydedilmiştir. Bu gelişmeler doğa bilimleri örneğine göre şekillenecek olan toplumbiliminin kuruluşuna da katkısı olan pozitivizm akımının doğmasına sebep olmuştur. Bu atılımlar çerçevesinde Aydınlanmacı ve pozitivist zihniyete sahip Batılı-özel olarak Fransız- kendini Rönesans'la başlayan bir dizi ekonomik, bilimsel ve düşünsel evrimin bir ürünü ve mirasçısı saymış aynı evrimi daha ileri götürme görevini üstlenmiştir. Hatta o, Batılı olmayan toplumları da kendi geçtiği evrelerden geçerek kendi yaşama biçimine ulaşabilecek toplumlar olarak görerek, bu görüşünü Batılı olmayan toplumların aydınlarına ihraç etmekten, hatta yapılması gerekenleri sıralamaktan geri kalmamıştır. (Özlem, 2002: 458)

¹Ahmet Rıza'nın hayatı (1859-1930) birkaç devreye bölünerek incelenebilir: Başlangıcından Paris'e ziraat tahsiline gidişine kadar olan dönem (1859-1884); yurda dönüş ve Bursa Maarif Müdürü iken tekrar Paris'e gidiş ve Fransa'da ikamet devresi (1889-1908); memlekete dönüşünden Mütareke'ye kadar (1908-1918); vefatına kadar olan dönem (1918-1930).(Fındıkoğlu, 1962:5)

²Ahmet Rıza, 1894 yılında Londra'da litografya ile bastırıldığı altı layiha ile II. Abdülhamit'i uyarma yolunu seçmiştir. Meşrutiyet rejiminin kötü bir şey olmadığına padişahı ikna etmek için Yeni Osmanlılar'ın eski tekniğine başvuran Ahmet Rıza Meşveret'in İslâm şeriatının en önemli emri olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Padişahın dindar yanı üzerinde etkili olma düşüncesiyle Peygamberden, Ebu Bekir'den, Ömer'den örnekler göstermiştir. II. Abdülhamit bu yaklaşımları Kanun-ı Esâsî tartışmaları zamanında öğrendiği için Rıza Bey'in bu yaklaşımlarının hiçbir etkisi olmamıştır. (Korlaelçi, 1986: 261; Berkes, 2006:394)

Bu doğrultuda pozitivistlerin Türkiye'ye olan ilgisinin Comte'un Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupla başladığı ve bu mektupla Comte'un, Tanzimat'ı kendi felsefesine göre açıklamaya çalıştığı ve tasarladığı büyük insanlık dini için Türkiye'den yararlanmayı, İstanbul'u merkez yapmayı düşündüğü bilinmektedir. (Kaynardağ, 1984:764)

Hal böyle olunca Osmanlı aydınının, o yıllarda Batı'da hakim olan Aydınlanmacı ve pozitivist karakterli epistemolojik ve politik düşünme biçimiyle tanışıklığı kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın Lâle Devri'nden beri gündeminde olan bir sorunun her geçen gün yoğunluğunu artırarak zihinleri Meşrutiyet döneminde de meşgul ettiği görülür. "Biz neden geri kaldık? Devlet nasıl kurtulur?" Geri kalmışlığın nedenlerinin araştırılması sonucunda verilen yanıtlar farklı olsa da, geri kaldığımız konusunda hiç kuşku yoktur.

Bu durumda, Rönesans ve Aydınlanma'yla birlikte Avrupa'nın bilim ve teknoloji alanında hızlı bir gelişme kaydetmesi, doğal olarak Osmanlı aydınlarının dikkatlerini Batı'ya yönelmesine ve İmparatorluğu içine düştüğü durumdan kurtarmak üzere çareler üretmeye yönlendirmiştir. İmparatorluğun geri kalmışlığına ve çökmekte oluşuna çözüm arayışı sürecine giren reformist elitlerin çözüm arayışları ve dikkatlerini Batı'nın düşünce akımlarına yönelmeleri Modernleşme sürecine de ivme kazandırmıştır.

Dönemin diğer reformist elitleri gibi Ahmet Rıza Bey de, Avrupa'nın bilimsel ve teknik alanda gösterdiği başarıların ardında Batı kökenli düşünce akımlarının olduğunu düşünerek, Batı'nın söz konusu akımlarının ve kurumsal modellerinin gözden geçirilerek alımlanmasının İmparatorluğun sorunlarına çözüm üretmekte etkili olabileceği kanaatine ulaşmıştır.

Bu doğrultuda Ahmet Rıza Bey, Paris'te olduğu yıllarda bir yandan daha önceden tanışık olduğu pozitivist doktrini Türkiye'ye tatbik etmek amacıyla detaylı bir biçimde öğrenmeye girişmiş ve Paris'te bir kült haline gelen pozitivist çevreye girmiş³ diğer yandan Fransa'da o sıralarda belirmeye başlayan istibdad idaresine karşı olan ve *İttihad-ı Osmânî* örgütünden gelişen *Jön Türk* hareketine katılmış ve bu faaliyeti teşkilatlandırarak hareketin lideri olmuştur. (Hami, 1982:14)

Lewis'in ifadesiyle Jön Türklerin en dayanıklı ve korkusuz üyelerinden biri olan (Lewis,2014:268) Ahmet Rıza Bey, gerek Jön Türk hareketinin kurucularından ve düşünsel alanda önde gelen temsilcilerinden biri olması sebebiyle gerekse Tanzimat'la başlayarak Cumhuriyet yıllarında da siyasal-kültürel hayatımızda etkin bir rol oynayan pozitivist düşüncenin ülkemize girişi ve algılanışında oynadığı roller açısından önemli bir isimdir. Fransız pozitivistleri ile doğrudan bağlantı halinde bulunan Ahmet Rıza Bey, pozitivism-gözden geçirilerek Osmanlı'nın mevcut koşullarına uyarlanması halinde-parçalanmak üzere olan İmparatorluğun sorunlarını çözebilecek bir akım olarak büyük önem vermiştir.

Comte pozitivismine yakınlık gösteren Ahmet Rıza Bey, Comte'un öğrencisi olarak anılmıştır. (Fındıkoğlu, 1962:14) O, annesinin etkisiyle küçük yaşlardan itibaren Batı kültürüyle

³Ahmet Rıza Layihalarında Abdülhamit'e, olumlu karşılanmayacağını düşündüğü için - Abdülhamit zamanında bu dinsizlik, sosyalistlik gibi bir şey kabul ediliyordu- pozitivist çevreye katılmasından hiç söz etmemiştir. (Berkes, 2006:394)

yetiştirilmiş ve çeşitli eserlerinde Montesquieu, Locke, Voltaire, Helvetius, d'Holbach, Gustave Le Bon, Ernest Renan, Herbert Spencer gibi XVII ve XVIII. Yüzyıl Batı düşünürlerinden etkilendiğini her fırsatta belirtmiştir. (Özden, 2003:120)

Bu konuda Ahmet Rıza, “birçok vatandaşı gibi XVIII. yüzyılın eserlerini iştiyakla okudum, Baron d'Holbach'ın *La Morale Universelle* (Evrensel Ahlâk) eserini okurken edindiğim zevki hâlâ hatırlarım. Daha sonra pozitivizm hislerimi ve inançlarımı geliştirdi” (Ahmet Rıza, 1982:32) demektedir.

Ahmet Rıza Bey'in pozitivizmle ilk tanışıklığı 1887 yılında İstanbul'da Dr. Jean-François Robinet'nin Comte hakkında yazdığı bir kitap vasıtasıyla olmuştur. (Mardin, 2000: 175) Ahmet Rıza Bey, Robinet'nin bu eserinde özel ve siyasi hayatında kendisine rehberlik edecek olan o mükemmel düşünce sistemini keşfettiğini; bu küçük kitap sayesinde yüce gönüllü birçok düşünürle tanıştığını ifade ederek, bugün sürdürdüğü mücadelede bu düşünürlerin kendisine hem moral hem de entelektüel destek sağladıklarının altını çizmiştir. Rıza Bey, Robinet'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunduğu için “Türkiye'nin yılmaz bir dostu” olarak nitelendirmiştir. Robinet'nin, Leon Gambetta ve Jules Ferry ile olan sıkı ilişkilerine rağmen sömürgeciliğe karşı olması ve özellikle Tunus'un işgaline karşı çıkması Ahmet Rıza Bey üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Fransa'nın Tunus'u işgaline ve Cezayir'deki sömürge yönetimine sert bir şekilde karşı çıkan Robinet, bir pozitivist olarak insan toplumlarının doğal düzenini bozduğu için sömürgeciliğin genel olarak mahkum edilmesi gerektiğini savunmuştur. Pozitivist tarih anlayışına istinaden Robinet, savaşların insanlığın ilk evresi olan teolojik evreye ait olduğunu belirterek, insanlığın ulaştığı en ileri düzeyi yani pozitivist evreyi temsil eden Batı'nın artık savaştan vazgeçmesi ve olgunluk çağını aydınlatmak için bilim ve endüstriden başka yola müracaat etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. (Kabakçı, 2014:40-41) Sömürgecilik karşıtı olan ve Comte'un yazılarında da örnekleri bulunan bu düşünceler Ahmet Rıza Bey üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır.

Bu suretle Paris'e gitmeden önce pozitivizm ve Comte düşüncesiyle tanışan Ahmet Rıza, Paris'te geçimini sağlayabilmek için Mösyö Kirkof aracılığıyla adliyede tercümanlık yaparken bir yandan Sorbonne Üniversitesi'nde doğa tarihi derslerine diğer yandan Comte'un yakın takipçisi olarak tanınan ve 1892 yılında Collège de France'ta genel bilim tarihi profesörlüğüne atanan Fransız düşünürü Pierre Laffitte'in (1823-1903) verdiği derslere devam etmeye başlamıştır.

Ahmet Rıza Bey'in gerek Batı gerek Doğu Medeniyeti ile ilgili düşüncelerinin temel kaynağı Pierre Laffitte olmuştur. (Lewis, 2014:268) Bu konuda o kendi üzerindeki Pierre Laffitte etkisini “zaten daha önceden pozitivist doktrine tamamen bağlanmıştım. Kendisine çok şey borçlu olduğum M. Pierre Laffitte'in kıymetli yardımı sayesinde bilgi alanımı genişletebildim. Böylece yavaş yavaş memleketimizde uygulanan öğretime tatbik edilebilir bir takım reform projelerini kavramaya başladım” (Korlaelçi, 1998:44) şeklinde ifade etmektedir. Fransa'da pozitivistlerin kurduğu derneğe de (*Société des Positivistes*) üye olan Ahmet Rıza bu derneğin yayın organı olan *La Revue Occidentale*'de yazmaya başlamıştır. Hatta *La Revue Occidentale*'in ikinci serisinin 19.cildindeki listede Türkiye temsilcisi olarak resmen ismi belirtilmiş, (Korlaelçi, 2003:217) ve derneğin düsturu olan *Ordre et Progrès* (Nizam ve Terakki) ilkesine sonuna kadar bağlı kalmıştır.

Ahmet Rıza'nın Comte'un yıldönümü merasimi nedeniyle İtalyan Pozitivist Cemiyeti Reisi Peturcci ile Londra Pozitivist Derneği Reisi Harison'un ve Fransız mebuslarından Dr. Delbet'nin verdiği üç konferanstan söz ettiği, bunun yanı sıra bir vesileyle Budapeşte'de bulunan Macar Pozitivist Cemiyeti Reisi S. Kun'dan da bahsettiği düşünülecek olursa, onun Fransa'da yalnız Fransız pozitivist çevreleriyle değil, başka Avrupa ülkelerindeki benzer teşkilatlarla da ilgilendiği anlaşılmaktadır. (Fındıkoğlu, 1962: 11-12)

Bu suretle Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinin teorik çerçevesini oluşturan ve onlar arasındaki tutarlılığı sağlayan temel düşünce pozitivizm olmuştur. (Özden, 2003:120) Bilineceği üzere pozitivizm, araştırmalarını olgulara, gerçeklere dayayan fizik ötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız gören, deneyle denetlenemeyen soruları sözde soru olarak niteleyen bir felsefe akımıdır. (Akarsu,1979:131-132) Pozitivizm, XVI. yüzyılda ortaya çıkan ve XVIII. yüzyıl Aydınlanma hareketi içerisinde tam bir yaygınlık ve popülerite kazanan modern bilimin a) epistemolojik yönden çok daha temelli bir şekilde teorizasyonunu gerçekleştirmiş olmasıyla, b) temellerini modern bilime dayandırmak isteyen bir politika öğretisini geliştirmiş bulunmasıyla dikkat çeken bir felsefe akımı olmuştur. (Özlem, 2002:453)

Pozitivizm terimi, Alman ve Fransız dillerinde birbirinden bağımsız olarak 1830'lu yıllarda ortaya çıkmıştır. Fransız pozitivismine giden yolu 1829 yılında *pozitivizm* ve *eksaklık (deneyimsel doğruluk)* kelimelerini bir arada kullanan ve bunları bilimsel metodun göstergeleri sayan Saint-Simon açmış olsa da, pozitivismin esas kurucusu Auguste Comte olmuştur. (Özlem, 2002:453) Comte'un ileri sürdüğü şekliyle pozitivizm bir taraftan *Pozitif Felsefe Derslerinde* açıklanan bir "bilimler felsefesi" diğer taraftan *Pozitif Politika Sisteminde* açıklanan bir "politika ve din"dir.

Comte, felsefesini ve kendi verdiği adla bilimsel dünya görüşünü eksakt doğa bilimlerinin sonuçlarını ve bu sonuçlardan hareketle elde edilen teknik-endüstriyel uygulamaları gözeterek geliştirmiş ve bu bilimsel dünya görüşünü *pozitif felsefe* olarak adlandırmıştır. Ona göre insan soyunun entelektüel gelişim tarihi *teolojik* ve *metafizik* evreden sonra deneysel bilimlerin ortaya koymuş oldukları bilme imkanları çerçevesinde artık son evresi olan *pozitif* evreye ulaşmış, pozitif tin çağında teoloji ve metafizik aşılmışlardır. Bu durumda klasik epistemolojinin (ve genellikle felsefenin) yerini teknik-bilimsel ilerlemenin dayanağı haline gelen bir *bilimler metodolojisi* almalıdır. Böylece tüm bilimleri fiziko-matematik metotla tek bir bilim haline getirmeyi hedefleyen pozitivist felsefe bilimlerde birliği sağlamayı hedeflemektedir. Artık amaç a)doğa bilimlerinin bir ansiklopedisini ortaya koymak, b) tüm toplumsal ilişkilerin *pozitif politika* yoluyla rasyonalizasyonunu gerçekleştirmektir. (Özlem, 2002:453; Bolay, 1996:77) Bu durumda bu pozitif politikaya dayanak olacak ve esasen doğa bilimleri örneğinde kurulacak olan bir sosyal fiziğe veya sosyolojiye ihtiyaç vardır. (Comte, 2001:42-43)

Zira Comte'a göre, pozitivismin temel görevi gerçek bilimi yaygınlaştırmak ve toplumsal yönetimi sistemleştirmektir. Bu açıdan felsefeyi mutlak anlamda bilimselleştirmek ve özellikle XIX.yüzyıl Avrupası'nın içinde bulunduğu anarşik ortama bir yön verecek olan sosyolojiyi kurmak gerekiyordu. (Korlaelçi, 1986:17)

Toplumu sarsan ve tehdit eden unsurların sadece siyasi sebeplerden değil, manevi düzensizliklerden de kaynaklandığını düşünen Comte, manevi düzensizliğin ise fikir düzensizliğinden yani tüm zihinler için ortak olan prensiplerin, inançların yokluğundan ileri

geldiğini ifade eder. O, toplumların yaşaması için duyguların ahenginin, toplumun fertleri arasında bir menfaat birliği bulunmasının yeterli olamayacağını, bunların yanı sıra öncelikle ortak inançlar birliği içinde gelişen zihni bir uygunluğa gereksinim olduğunu belirtir. Toplumun bir nizamsızlık içinde bulunmasını ahlâkî bir disiplinin yokluğuna bağlayan Comte, ahlâki disiplinden yoksun olan toplumlarda hiçbir yeniliğin olamayacağını ve anarşinin hüküm süreceğini ifade eder. Böylece ahlâkın zaruriliğine dikkat çekilerek, ahlâkın temel ilkesinin *başkası için yaşamak* olduğu vurgulanır. Ahlâkın desteğinin felsefe olduğunu ifade eden Comte, politikanın ise prensiplerini ahlâka borçlu olduğunu belirtir. (Korlaelçi, 1986:42-43)

Comte'un pozitif politika sistemi şiddete başvurulmaksızın *ispat* ve *ikna* yoluyla tüm Avrupa devletlerini bir *Avrupa Birleşik Devletleri* içerisinde birleştirmeyi öngörür. Bu muhayyel devlet aslında dünyanın geri kalanını da denetimi altında tutacak, yaşadığımız dünyanın sunduğu tüm kaynakları ortaklaşa işletmek ve paylaşmak amacıyla bir kardeşlik davranışına davet edecektir. Dolayısıyla pozitif politikada saldırılara karşı savunma söz konusu olsa da esas itibarıyla savaşa yer olmayacaktır. (Özlem, 2002:459; Korlaelçi, 1986:25)

Geleceğin pozitif devletinde tıpkı Platon'un ideal devletinde olduğu gibi filozoflar ya da sosyologların hakim olacağını, ancak bunların asıl hükümet olmadıklarını söyleyen Comte, bunların salt ahlâkî ve fikrî nitelikte olan otoriteyi kuracaklarını; uyararak, öğreterek, överek ve yererek insanların töreleri ile düşüncelerini kesin olarak etkileyeceklerini belirtmiştir. Burada bir *otorite* söz konusudur ancak bu, geleneğin değil, bilimlerin otoritesidir. Bu fikir otoritesi yanında Comte asıl iktidarın ise belli sayıda seçilmiş Batılı asillere verileceğini belirtmiştir. (Korlaelçi, 1986:24-25)

Özetle, Comte, Pozitif Felsefe Dersleri'nde eksakt bilimsel analizin konusunu olgularla sınırlayarak metafiziğin tümüyle felsefeden elenmesi gerektiğini belirterek, (Comte, 2001:36,96) pozitif felsefenin temel disiplini olarak ontoloji ve metafizik yerine epistemolojiyi yerleştirmekte, öte yandan yasacı, açıklamacı ve prognostik (önceden bilmeci) görünümüyle bilimin, insana doğa ve toplum üzerinde teknik uygulamalar yoluyla tasarrufta bulunma ve doğaya hakim olmanın yanı sıra, toplumu rasyonel ilkelere göre düzenleme ve denetleme imkanı verdiğini de belirtmektedir. Ancak bilime yol gösterecek olan bir kılavuz anlamlar ve değerler sistemi gereklidir. Böyle bir sistem yaşama pratiği göz önünde tutularak geliştirilmiş Tanrısız bir pozitif din olarak ortaya konulmalıdır. Amaç bir *uluslararasılaşmış pozitivizme* ve bir *pozitif topluma* ulaşmaktır. (Özlem, 2002:453-454)

Comte'un bu düşünceleri Ahmet Rıza Bey için çekici gelmiştir. Zira o, Comte'un 1789 İhtilâli sonrası Fransız toplumu için yaptığı çözümlemenin XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun tahlili için uygun olduğunu düşünmüştür.

Comte, İhtilâlden (1789) sonra alt üst olan toplumsal ve ahlâki değer yargılarının yerine yenilerini koymanın, yeni bir inançlar sistemi oluşturmadan eskiyi yıkmamanın gerektiğine inanmış, değişen toplum hayatına düzen verme yöneliminde, sosyolojisine *nizam* (düzen:ordre) ve *terakki* (ilerleme:progrès) formülünü esas almış, ihtilâlciliği reddederek ilerlemenin ancak düzen içerisinde gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Comte'a göre sosyoloji toplumdaki düzen, istikrar ve dengeyi konu alır. "Düzen", toplumsal varoluş koşulları arasındaki sürekli bir uyumu, "ilerleme" de toplumsal gelişmeyi içerir. Dolayısıyla "düzen ve ilerleme", "statik ve dinamik" her zaman birbirlerinin tamamlayıcısı durumundadır.

Bu fikirler bir bunalım dönemi geçiren Osmanlı toplumunun yeni bir sarsıntıya dayanamayacağını düşünen ve Osmanlı ilerlemesinin yalnızca siyasal rejim değişiklikleriyle değil, toplum yapısıyla da doğrudan ilgisini fark eden Ahmet Rıza Bey'e makul gelmiştir. (Akşin vd. 2005:357)

Zira Doğan Özlem'in ifadesiyle, Osmanlı'nın geleceği hiç de parlak görülmediği için devleti kurtarmak ve ona yeni bir *nizam* vermek gerekiyordu. Böyle bir ortamda akılcı ve evrensel ilkelere göre kurulmuş bir pozitif toplum ütopyası ve bu ütopyanın yön vermiş olduğu pozitivist siyaset öğretisi Osmanlı aydınlarına özellikle Jön Türklere ve Ahmet Rıza'ya cazip gelmişti. Bu sebeple onlar Aydınlanmanın ve pozitivizmin epistemolojisiyle pek az ilgilenmişler, ilgilerini neredeyse tamamıyla Aydınlanmanın ve pozitivizmin siyaset öğretisi üzerine yoğunlaştırmışlardır. Pozitivizm İngiltere, Almanya ve İtalya'da Fransa'dakinden bazı farklılıklar göstermiştir. Pozitivizm Fransa'da epistemolojide ağırlıklı olarak rasyonalist iken, toplum kuramında bütünlükçü, siyaset kuramında bürokratik, merkezîyetçi, laisist, üsttenci ve otoriter olmuştur. Böylece Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğu, özellikle Jön Türkler, başta Ahmet Rıza olmak üzere 1870'lerden itibaren pozitivizmin Fransız etiketli bilim ve siyaset öğretisinin sözcülüğünü yapmışlar, Fransız siyasetçilerinin görüş ve yöntemlerini taklit etmişlerdir. (Özlem, 2002:458)

Bilineceği üzere 1895-1908 yılları arasında Batı Avrupa'da sürgündeki Osmanlı aydınları arasında Sultan Abdülhamit'e karşı gelişen siyasi muhalefet hareketinin şekillenmesinde özellikle iki Fransız toplum kuramcısının düşüncelerinin dikkate değer bir rol oynadığı görülür. Bunlar: A.Comte ve E. Demolins'dir. (İlyasoğlu, 1985:2165)

Prens Sabahaddin, AngloSakson pozitivizmine ve teşebbüs-i şahsî (kişisel girişimcilik) prensibiyle İngiliz liberalizmine yakın durmuştur. Prens Sabahaddin'in düşüncesinin temeli Henri de Tourville, Edmond Demolins ve Paul Descamps'ın, Frédéric Le Play'in teorisini geliştirerek biçimlendirdikleri Science Sociale (İlm-i İctimai) programına dayanmaktadır.(Durukan,2003: 143) Ahmet Rıza ise, Comte etkisi altında kalarak Fransız pozitivizminin sözcülüğünü üstlenmiş (Berkes, 2006:397) bu etkiyle Meşrutiyet rejimini düzen içerisinde ilerlemenin vasıtası olarak görmüş, İttihat ve Terakki'yi de beklenen Meşrutiyeti gerçekleştirici organizasyon olarak düşünmüştür. Dolayısıyla İttihat ve Terakki'yi kendi eğilimleri, yani pozitivist düşünce doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır.

Ahmet Rıza ve arkadaşları 1895'ten 1897 yılına kadar düzenli olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan *Meşveret* (Mechveret) Gazetesini çıkarmışlardır. Gazete pozitivist düşüncenin gelişmesi ve ülkemize ithalinde dikkate değer bir rol oynamıştır. (Korlaelçi, 2003: 215)

Meşveret gazetesini pozitivist düşüncenin ülkemizde gelişimi açısından önem taşımasının yanı sıra İmparatorluk idaresini bilinçli eleştirilerle değerlendiren ilk ciddi gazetemiz olması itibarıyla de siyasi hayatımızda önemli bir yere sahiptir. (Hami,1982: 14)

Meşveret 15 günde bir Türkçe ve Türkçe gazeteye ek olarak Fransızca olarak yayınlanmıştır. Ülken'e göre Meşveret, "Yüksek bir fikir gazetesi olmaktan çok, *militant* bir siyaset gazetesidir." Başyazarı Ahmet Rıza olan Meşveret'in gerek Türkçe gerekse Fransızca ekinde Comte pozitivizminin etkileri açıkça görülür. Fransızca Mechveret'te başlığın sağ üst köşesinde Comte'un icat ettiği pozitivist takvim, başlığın alt tarafında Comte'un *ordre* (nizam) ve progrès (terakki) ilkeleri ve bu ilkelerden sonra *Organe de la jeune Turquie, publiée sous la*

direction de Ahmet Rıza ifadesi yer almıştır. Fransızca Mechveret'in başlık kısmındaki pozitivist takvim 1 Ekim 1896 tarihinden, Comte'un vecizesi olan *ordre et progrès* ifadesi de 15 Nisan 1897 tarihinden itibaren kaldırılır. *Ordre et progrès* ifadesinin yer almadığı gazete sayısında şöyle bir açıklama bulunur: 'Bizim *Ordre et Progrès* dövizini yanlış yorumlara yol açtığı ve düşmanlarımızın bunun bir Tanrı tanımazlık olduğuna Müslümanları inandırmaya çalıştıkları için onu gazete başında muhafaza etmemeye karar verdik.' Bu açıklamayla 33. Sayıdan itibaren dergi başlığından kaldırılan bu döviz, 68. Sayıdan itibaren tekrar yazılmaya başlar. Türkçe Meşveret'te ise başlığın sol üst köşesinde pozitivist takvime yer verilmiş, Fransızca nüshadaki *ordre et progrès* prensibinin yerini ise *onlarla istişare et(Ve şâvirhüm fil-emr)* anlamındaki ayet almış, böylece şeriatın, meşveret (danışma) usulünü emrettiğine dikkat çekilmiştir. (Korlaelçi, 1986: 250-252; Ülken, 1994:130)

Gazetede bu pozitivist etkilerin yanı sıra Ahmet Rıza, pozitivistlerin ilkesi olan Nizam ve Terakki'yi aynı zamanda yeni Türk fikir hareketinin parolası haline getirmek istemişse de, bu prensip İstanbul merkez tarafından bir değişikliklerle *İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme; Union et Progrès)* şeklinde kabul edilmiştir. (Ülken, 1994:125) Bu suretle Rıza Bey ilk adı *İttihad-ı Osmânî* olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isim babalığını da üstlenmiştir. (Özlem, 2002:459; Ülken, 1994:125) Burada altı çizilmesi gereken temel husus Ahmet Rıza ve arkadaşlarının bunalım içindeki Osmanlı için, ulus devlet temeline dayanan Fransa için Comte'un ileri sürdüğü nizam (*ordre*) kavramının yerine, imparatorluk devlet temelinde (birden fazla ulusu barındırması nedeniyle) ittihat (birlik) prensibini şiar olarak öne çıkarmaları, fakat Fransız pozitivistlerinde olduğu gibi terakki kavramını ise olduğu gibi muhafaza etmeleridir. (Erkul, 2000:612)

Cemiyetin ismindeki ittihat (birlik) teması en az terakki (ilerleme) teması kadar önem taşımaktadır. Zira birlik, bir amaç olarak belirtilerek, toplumun mutlak bir birlik⁴ içinde olması gerektiği vurgulanmıştır. (Hanioglu, 1989:620-621)

Ahmet Rıza Bey, Türkçe ve Fransızca Meşveret'te birbirinden farklı iki tutum sergilemiştir. Ahmet Rıza Türkçe Meşveret'te birtakım sınırlamalar sebebiyle düşüncelerini farklı yönere yönlendirebilme zorunluluğu hissetse de Fransızca ekte dilediklerini yazmakta serbestti. Dolayısıyla Fransızca ekteki yazıların en belirgin özelliği, Türkçe Meşveret'e göre daha serbest bir üslubun varlığıydı. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddet usullerine karşı olduğu düşüncesi Fransızca Mechveret'in ilk sayısında yer alan programda bulunmasına rağmen, Türkçe Meşveret'te yayın tarihinden bir ay sonra çıkmış ilk sayının başlangıcında bu düşüncelere ancak üstü örtük bir biçimde değinilmişti. (Mardin, 2000:200) Fransızca Mechveret'in ilk sayısında Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki'nin programı olarak ortaya koyduğu esaslarda ise fikirler gayet açık olup, ilerleme yolunda şiddet kullanılmasını kınayan bir tavır sergileniyordu.

Meşveret, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olduğu halde, daha başlangıçta adeta Ahmet Rıza'nın kişisel malı haline gelmişti. Ancak Rıza Bey'in kendi görüşlerini benimsemeyenlere karşı katı tavrı, kendi fikirlerinden asla fedakarlık yapmaya

⁴Hanioglu'na göre, amaç olarak belirlenen bu birlik, toplumun bir ümmet olarak algılanmasının bir sonucuydu. Bu aslında Jön Türklerin farkında olmadan gerçekleştirdikleri bir düşünce biçimiydi. Bununla beraber Ahmet Rıza gibi önde gelen liderler konunun önemini başka bir açıdan da kavramışlar, İslam dininin sosyal içeriğinden toplumu birlik içinde tutmak adına yararlanılabileceğini fark etmişlerdi. (Hanioglu,1989:620)

yanaşmaması, laik ve pozitivist fikirleri zaman içerisinde cemiyette baş gösteren fikir ayrılıklarına sebebiyet verdi. (Ebuzziya, 1989:125)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını ilk defa Meşveret'te yayınlaması Ahmet Rıza'yı Avrupa Jön Türklerinin lideri durumuna getirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programının Meşveret'te yayınlanan bazı esasları şunlardı:

- a) Bazı yüksek kişilerle işbirliği sağlandığı belirtilerek, Batı kamuoyuna güven verilmekte ve bu gibiler Batı ile Doğunun ortak çıkarını göz önünde bulunduran, bağınazlıktan uzak Avrupalılar olarak tarif edilmektedir.
- b) Düzenin korunması açısından hanedanın yıkılması değil, ilerleme anlayışının yayılması istenmekte, *Düzen ve İlerleme* düsturuna bağlı bulunulduğu ve şiddet yoluyla elde edilecek ödünlerden nefret edildiği söylenmektedir.
- c) Şu ya da bu vilayet için ya da belirli bir millet için değil, bütün ülke ve bütün Osmanlılar için ıslahatın gerekli olduğu vurgulanmaktadır.
- d) İlerleme gereklidir, ama Osmanlı varlık şartları ve Doğu uygarlığının özgünlüğü korunmalı ve Batıdan ancak bilimsel evrimin genel sonuçları, özümmlenebilecek ve bir halkı özgürlük yolunda ilerletecek şeyler benimsenmelidir.
- e) Osmanlı otoritesinin yerine yabancı devletlerin doğrudan müdahalesine karşı olduğu belirtilmektedir. (Akşin, 2009: 64-65)

Bu beş maddede özetlenebilecek olan esasların İttihat ve Terakki'nin görüşlerini ne ölçüde yansıttığı tartışılabilir. Akşin'e göre, muhtemelen büyük ölçüde Ahmet Rıza'nın kişisel görüşlerini yansıttığı anlaşılmaktadır. Pozitivizm etkisinin ağır bastığı, Kanun-ı Esâsî ve Meşrutiyet'in ise hiç söz konusu edilmediği görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin bu sıralar yurt içinde hükümet darbeleri hazırladığı düşünüldüğünde şiddete karşı tepki düşüncesinin örgütçe paylaşılmadığı anlaşılır hale gelmektedir. (Akşin, 2009: 65)

Meşveret'te şiddet unsurlarının reddedilmesi üzerindeki ısrarın ve Ahmet Rıza Bey'in bu konuda yazdığı makalelerin temelini Comte'un ihtilâl aleyhtarlığı fikri ve itidale sevk eden düşünceleri oluşturur. Öte yandan "Doğu uygarlığının özgünlüğünü korumak ve Batıdan ancak bilimsel evrimin genel sonuçları, özümmlenebilecek ve bir halkı özgürlük yolunda ilerletecek şeyler benimsenmelidir" düşüncesinin temelini Comte'un "uygarlıkları zedelemeyen gelişme sürecine katma" düşüncesi olduğu muhtemeldir. (Mardin, 2000:200-201)

Diğer taraftan, Rıza Bey'in Fransızca Meşveret'in ilk sayısındaki programda sıralanan talepleri arasında Meşrutiyete veya Kanun-ı Esâsî'ye hiç değinmemesi ve ülkede ilerleme anlayışının gelişmesini istemesi, onun Osmanlı ilerlemesini yalnızca siyasal rejim değişiklikleri bağlamında değil, toplum yapısıyla ilişkilendirerek-insanları harekete geçiren unsurların neler olduğunu-anlamaya çalışması sebebiyledir. Bu ise, toplum bilimsel bir düşünme tarzının ilk kez söz konusu olduğu anlamına gelir ki, son derece önemlidir. Türkçe Meşveret'in ilk sayısında Osmanlıların birleşmesi gerektiği belirtildikten sonra "cehalet oldukça, Kanun-ı Esâsî'nin arzulanması sağlayamayacağı ulûm ve maarifi yaymak ve ekmeğini alınının teriyle kazanan insanı yetiştirmek gerektiği" düşüncesine yapılan vurgu, Meşrutiyet talebinin adeta ikincil bir talep gibi sunulduğu görünümünü veriyor olsa da, burada aslında çalışan insana çağdaş, iktisadi değerlere ve bu süreçte eğitimin rolüne dikkat çekmek arzulanıyordu. Ancak iktidar olmadan

eğitime biçim verilemeyeceği için siyasal programın bir önceliği olması gerekiyordu ki, bu da kaçınılmaz olarak Ahmet Rıza'ya göre, Meşrutiyet olacaktır. (Akşin vd. 2005:357-358)

Bu bağlamda ülkede ilerleme anlayışının gelişimine büyük önem veren Ahmet Rıza Bey, ilerlemeleri yakından izlemekle beraber gelenek-göreneklerimizden ve anlayışımızdan uzaklaşmak istemediğimizi belirterek, terakki ve tecdüt taraftarı olan bir devletin vukuattan daima mütenebbih olması (ders alması) tecrübeden istifade etmesi gerektiğini belirtmiştir. Rıza Bey, toplumsal ilerlemenin kaynağında bir düzen düşüncesinin bulunduğunu ve bunu zedeleyebilecek olaylardan kaçınabilmek için geçmişten ve Osmanlı toplumundaki kurumların geçmişten devrıldıkları bozulmamış manevi içeriklerden yararlanılabileceğini vurgulamıştır. (Güven, 1999:117)

Bu münasebetle Ahmet Rıza Bey, Fransızca Mechveret'te, daha önceki yazılarında da olduğu gibi, İslâma büyük önem vermiştir. Bu konuda o bir yazısında,

“Dine karşı yönelttiğim tariz ve tenkitler, asla, sükun içinde kendi muhitlerinde ibadetlerini sürdüren dindarlara karşı değil, militan ve saldırgan mutaassıblara yobazlara karşıdır. Müsamahasızlık vaazında bulunamayacağım gibi, aksine, dini vecibelerin, siyasetten ayrılmış olarak serbestçe icra edilmesine de taraftarım. Ayrıca, dini fikirler, inançlar, felaketzedelere teselli ve ümit bahşeder. Dinler ekseriya fazilet aşkımlı telkin eder ve birçok ahvalde, içtimai kanunların yerini alır, boşluklarını doldurur. Bu itibarla, mazide olduğu gibi, bugün de, bir takım ızdırapları dindirmekte, bir takım sefaletleri hafifletmekte ve tesadüfün veya tabiatın talihden yoksun bıraktığı kimseleri tesellide büyük hizmetler gören dini, rahat bırakmak, dine müdahale etmemek lazımdır.” (Ahmet Rıza, 1982:226) ifadelerini kullanmıştır.

Ahmet Rıza her fırsatta İslâm dininin “sosyal değerine” dikkat çekmiştir. İnsanları harekete geçiren unsurların fikirler olduğunu ifade ederek, dini inançların ciddiye alınması gerektiğini söyleyen, ancak çağın koşullarının bunu imkansız kıldığını düşünen Comte'tan ilham alarak Rıza Bey de, İslâmiyet'in toplumu düzenleme ve birarada tutma açısından son derece tutarlı bir sistematiğe sahip olduğunu, ancak gelişmelerin bunu kullanılamaz hale getirdiğini düşünüyor, teorisinde İslâmı bir engel saymıyordu. Rıza Bey'e göre, pozitivist düşünce dinin yerini tamamen alıncaya kadar dinden vazgeçmeye imkan yoktu. Ancak onun arzuladığı model gerçekleştiği ,yani Osmanlı İmparatorluğu'nda Brezilya'da olduğu gibi pozitivizm bir din halini aldığı zaman İslâm tamamen bir tarafa bırakılabilirdi. (Hanioğlu, 1989:621; Mardin, 2000:184)

Fakat İslâmiyet'in oynadığı roller ile bilimin bu rolleri üstlenmesinin beklenildiğinden zor olduğu da fark edilmişti. Geniş anlamıyla bir bilim tanımı din kurumunun yerini dolduramıyordu. Bu durumda yapılması gereken hem bilimi temsil eden hem de dinin yerine geçme iddiasında olan yeni teorilere yönelmekti ya da din kurumunun en azından toplumsal içeriğiyle bir telif yaratmak lazımdı. (Hanioğlu, 1989:612)

Rıza Bey, devlet yönetiminde dine yüklediği rolü Sultan Abdülhamit'e gönderdiği layihalardan birinde şöyle dile getiriyordu: “...Dinden maksad, tebayi'-i beşeriyeyi islah ve tanzim etmek ve umumî bir nokta-i ittihadı toplamaktır...Dinin hükümferma olmadığı memleketlerde bile ahali, sosyalizm, anarşizm gibi ta'birlerle ittihadı bir vasıta arıyor; Sürüden ayrılanı kurd kapıyor...”(Hanioğlu, 1989:619)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Rıza Bey, İslâmi dogmaya bir vahy-i ilahi olarak değer vermemekle birlikte, İslâmın sosyal değerine dikkat çekmekte ve bu doğrultuda İslâmı toplumsal gelişme açısından ahlâki temeli sağlayacak birleştirici bir unsur, sosyal bir harç olarak görmektedir. (Mardin, 2000:183-184) O, yazılarında İslâmın rasyonelliğe ve bilimsel etkinliklere destek veren yönünü savunan fikirlere yer vermiş, sosyal bir harç olarak önem taşıyan İslâmiyet'in yapısı itibarıyla sosyal gelişmeye Hıristiyanlık'tan daha elverişli olduğunu düşünmüş, İslâmdan materyalizme hatta pozitivizme geçişin Hıristiyanlık'tan geçişten kolay olduğunu ifade etmiştir. (Zürcher, 2002:47)

Ahmet Rıza'ya göre, ilahiyata dayanan fikirler milletlerin birliğini de birbirlerine yaklaşımını da sağlayamamaktadır. Hatta aynı dinde oldukları halde Katolikler, Protestanlar ve Ortodoksların bile birbirleriyle anlaşmakta başarılı olamadıkları görülmektedir. O halde sadece pozitif bilim insanları birbirine bağlayabilir. (Ahmet Rıza,1982: 47) Tanrıyı reddederek onun yerine İnsanlığı koymaları sebebiyle, pozitivistler herhangi bir teolojik dini savunmuyorsa da, insanlığın (din adamlarının ve yardımseverlerin insanlığından çok daha yüksek tuttıkları bir insanlığın) ilerlemesini muhtelif millet ve inançlardan doğan gayretlerin aynı noktaya varan bir muhassalası (netice) telakki etmişlerdir. (Mardin, 2000:184) Dolayısıyla günümüz ittifakı pozitif bir temele dayanmak durumundadır. (Ahmet Rıza, 1982:221)

Türkçe Meşveret'te dikkat çeken en önemli husus ise iyi bir toplumun nasıl olması gerektiği şeklindeki incelemelerin değil de, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafından söz eden şikayetlerin yoğunlukta olması, Rıza Bey tarafından yazılan yazıların diğer yazarlar tarafından yazılanlara uymaması ve Rıza Bey'in yazılarının uyarlı olmamasıdır. Ancak Ahmet Rıza'nın bu uzlaşmaz, inatçı, soğukkanlı kişiliği çokça eleştirilmiş olsa da, bu durum onun yirmi yıla yakın bir süreyle Jön Türklere nasıl önderlik edebildiğine ve 1908'e değin Abdülhamit'e karşı mücadeleyi aralıksız devam ettirebildiğine dair ipuçları vermektedir. (Mardin, 2000:174,188-189) Türkçe Meşveret'in içeriğinin oluşumunda, Ahmet Rıza Bey'in en önem verdiği konular arasında, diğer pek çok çalışmasında olduğu gibi, eğitim, çalışmaya verilen değer ve verimli iş yapmayı teşvik etmek sayılabilir. (Mardin, 2000:192) Memleketin kalkınabilmesi için halkın eğitilmesinden, eğitimin niteliğinin yükseltilmesinden başka çare olmadığını düşünen Rıza Bey, ilerlemek açısından eğitimin önemine pek çok çalışmasında değinmiştir. Bu konuda o, "terakkiyât-ı medeniyetin esası maariftir. Memleketin servet ve ma'muriyetini devletin azamet ve istikbalini, efradın hukuk, can ve malını maarif temin eder. Maarifsiz, muvakkaten terakki mümkün olsa da zararlıdır. Maarif ilerlemedikçe ve ahali işe karışmadıkça memlekette adam yetişmez. Adam yetişmedikçe de devletin istikbali muhasaradan kurtulamaz demektedir." (Yeşilçiçek, 1999:136)

Tehlikede olan memleketin ancak talim ve terbiye ile kurtulabileceğini düşünen Ahmet Rıza, bir milletin ahlâk ve medeniyeti ile kadınların hal ve mevkileri arasında bir bağ olduğunu ifade ederek, kadınların da erkekler gibi tahsil görmelerini ve pek çok işlerde erkekler kadar hür olmalarını arzu ettiğini belirtir. O, bizim gibi tehlikeli bir konumdaki diğer milletlerin hangi vasıta ve tedbiri kullanarak ilerlemiş olduklarını aradığını mülk ve milleti bu muhataradan kurtarmak, sanayi ve ziraatin gerektiğini millete anlatmak için terbiye ve akli ilimlerden başka çare olmadığına inandığını vurgulamıştır. (Korlaelçi, 1986:259-266) Böylece eğitim ve pozitif bilimlerin önemine değinen Ahmet Rıza Bey, eğitimi, hümanist anlamda insanın kendi kendini bulmasına yarayacak bir araç değil, pozitivist görüşünün etkisiyle bireye toplum içindeki görevlerinin nelerden ibaret olduğunu gösterecek, dolayısıyla milletlerin ilerlemelerine imkan

veren bir araç olarak düşünmüştür. Onun altı layihasının da konusunun eğitim olması bu bakımdan izah edilebilir. (Mardin, 2000:182)

Öte yandan Rıza Bey'in gerek Türkçe ve Fransızca olarak yayınladığı Meşveret'teki yazılarında gerekse diğer dergilerde çıkan makalelerinde göze çarpan düşüncelerden biri bir *uzmanlar zümresi* olmaksızın devlet yönetiminin gereklerinin yerine getirilemeyeceğidir.

Comte düşüncesinin Saint-Simoncu geleneğe dayanan bu yönü Ahmet Rıza'nın düşüncesinde önemli bir yer tutuyordu. Ancak Rıza Bey'e göre uzmanlara dayanma gereğinin daha önemli bir gerekçesi vardı, bu da yeryüzünde şey'lerin, maddi varlıkların birbirlerine objektif doğa kanunlarıyla bağlı olmalarıydı. O halde her şeyden önce bu kanunları anlamak gerekiyordu. Doğanın yardımı olmazsa hiçbir şey olamazdı. Dolayısıyla şey'ler arasındaki değişmez ilintiler, toplum kanunlarını saptamaya yardımcı olduğuna ve politikanın en derin kaynaklarını oluşturduğuna göre yani yalnızca doğayı değil tarih ve toplumu, bunların gelişimini belirleyen kanunları ortaya çıkarmak, bilimsel modelleri uygulayarak açıklama yapmayı gerektirdiğine göre ve doğa kanunlarını en iyi şekilde, ancak uzmanlar inceleyebileceklerine göre, siyaseti uzmanlara bırakma zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkıyordu. (Mardin, 2000:180-182; Zürcher, 2002:54) Bilimin her sorunu halledebileceği düşüncesine adeta iman derecesinde bağlanan pozitivistler bu durumda siyaseti de herhangi bir sorun gibi bilim adamlarına, uzmanlara bırakmanın gereğine inandılar.

Jön Türkler kendilerinden önceki aydınlardan halk için çalışmanın erdem olduğu yolundaki düşünceyi almışlardı. Bu çalışmanın şekli ise halkı eğiterek, ona her şeyin üstünde olan kanunları öğretmek, gerçek gelişme çizgisinin seyrini göstererek, onları bir müttefik haline getirmekle olacaktı. (Hanioglu, 1989:609) Ancak zaman içerisinde halkı eğiterek müttefikleri haline getirme düşüncesine dair inancın giderek azalmasıyla, Meşveret çevresinde elitist görüş de kuvvetlenmeye başladı. 1900'den sonra Jön Türk çevrelerinde ordunun⁵ ihtilâldeki önemi daha fazla tartışılır ve kabullenilir hale gelirken Ahmet Rıza da propaganda amaçlı yazılarını artırmış, bir yandan da elit teorisini şekillendirmiştir.

Rıza Bey'in devlet yönetimini bir elitin eline teslim etmesini öngören fikirleri, Avrupa'da kalışının son yıllarında-Avrupa'da demokrasiye karşı duyulmaya başlanan kuşkunun da etkisiyle olsa gerek-netleşmeye başlamıştı. (Mardin, 2000: 212) Onun bilimsel bir elitin aydınlatıcı rehberliği altında işbölümü esasıyla, düzenli ilerlemeye dayalı ideal toplum tasarımının Comte ve Laffitte'den izler taşıdığı söylenebilir. (Zürcher, 2002:52) Ancak bunun yanı sıra diğer Jön Türkler gibi Ahmet Rıza da Batıdaki elitist görüşlerden haberdardı ve kendi düşüncelerini bu teorilerle kaynaştırmıştı. Bu bağlamda Jön Türkler üzerinde hiçbir Batılı düşünür muhtemelen Gustave Le Bon'dan daha etkili olmamıştı.

Irkların gelişimi ve kitleler psikolojisi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Le Bon'un guruğu denetim altında tutmak için kanun ve düzen ihtiyacına yaptığı vurgu elitist bir zihniyeti yaygınlaştırmıştı ve bu düşünceleri onu, Fransız subaylar arasında çok popüler kılmıştı. (Zürcher, 2002:53) Rıza Bey de, kitleler karşısındaki tutumunu Le Bon'dan aldığı fikirlerle

⁵Terakki ve İttihat'ın ilk kez 1907 Kongresinde açık seçik ortaya koyduğu ihtilâlciliği, münhasıran ordu ihtilâli, hatta ordu darbesi esasına dayanmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin bunun dışında bir ihtilâl modeline yanaşmaması uzun sürebilecek bir karışıklığın dış müdahaleyle birlikte (özellikle Rusya'dan) ya da bu olmadan da ülkenin dağılmasına yol açabileceği korkusundandı. (Akşin, 2009: 117-118)

şekillendirdi. Osmanlı'ya yeni bir düzen vermek için orduya büyük görev düşeceğini ifade eden Ahmet Rıza, elit teorisini açıklarken hareket noktası Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî bir devlet olmasıydı. Askerlik, İmparatorluğun yapısının ana unsurlarındandı. Avrupa'nın silahlanmakta olduğu ve İmparatorluğun zenginliklerine göz diktiği bir ortamda askeri kariyere diğerlerine göre bir öncelik vermek gerekiyordu. İmparatorluğun gelişme döneminden beri ordunun rolünün değiştiğini vurgulayan Rıza Bey, artık ordunun amacının fetih peşinde koşmak olmayıp, İmparatorluğun parçalanmasına engel olmak olduğunu ifade ediyordu. Bu itibarla artık *gaza* fikrinin yerine *vatanperverlik* duygusunu geçirmek gerekiyordu. Bu duygu ise hizmet ve sadakat kriterlerine göre ölçülecekti. Öte yandan Rıza Bey subaylara, politikaya karışmalarını ve bu suretle iktidarın yetersizlerin eline geçmesine engel olmalarını öneriyordu. Bu yeni askeri elit, sivil hayatta da önderlik yapacaktı. Zira 'yılan oynatan falcı bir şeyhin umur-ı mühimme-i devlete karıştığı bir yerde namuslu ve hamiyetli zabitanın malûmat ve iktidarından vatani mahrum kılmak başlanamaz bir hata olacaktı diyen Rıza Bey, askeri erkânın milleti uyaran bir elit görevini göreceğini düşünüyordu. (Mardin, 2000:215-216)

Bunun yanı sıra Ahmet Rıza Bey, Fransızca ve Türkçe Meşveret'te, yabancı devletlerin müdahalesi, kapitülasyonlar, Ermeni sorununun çözümü gibi konuları da yoğunlukla işlemişti. Anayasanın tekrar kabulü, milliyet sorunu gibi iç meselelerin çözümünde yabancı güçlere başvurmanın sakıncalarına dikkat çeken Rıza Bey'in yazılarındaki anti-empyrialist tutum, Abdülhamit'e karşı muhalefetin önemli araçlarından biri haline geliyordu. Abdülhamit ülke çıkarlarının değil yabancı şirketlerin ve sömürücü, kozmopolit kliğin çıkarlarının koruyucusu olmakla suçlanıyordu. Genel olarak ilk sayılardan itibaren Meşveret iç sorunların çözümü için dış kuvvetlere müracaat etmenin sakıncaları üzerinde duruyor, Rıza Bey "ecnebilerin mülkümüzde icra-yı hükümet değil, işimize hariçten müdahale etmelerini bile namus ve haysiyet-i milliyeye bir ar sayarız" diyordu. (Mardin, 2000:195)

Meşveret yazarları 1900'den sonra Avrupa aydınlarının ve liberallerinin dinî etkilerden ve önyargılardan kurtulamadıklarına ve İslâm aleyhtarlığının Batının Doğu politikasının temel unsuru olduğu konusunda daha fazla ikna olmaya başlarlar. Batıya karşı bu güvensizlik I. Jön Türk Kongresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde *ittihatçı kanat* ile *liberal kanat* arasındaki oluşacak olan ayrılığın temellerinden birini teşkil eder.

I. Jön Türk Kongresi (1902) Prens Sabahaddin'in girişimiyle ve muhtemelen İngiliz mali desteğiyle kırk kadar delegenin katılımıyla Paris'te toplanır. Kongre'deki tartışmalar ana iki tema etrafında yoğunlaşır. Birincisine göre, yalnız propaganda ve yayın ile inkılâp yapılamaz, askeri kuvvetlerin de inkılâp hareketlerine katılmaları gerekir. İkincisine göre, inkılâbın başarıya ulaşabilmesi için yabancı müdahalesi de sağlanmalıdır. Bu düşünceleri ileri süren Ermeniler, Padişaha süikast de dahil olmak üzere şiddet hareketlerini sürdüreceklerini açıkça ifade ederek Padişaha karşı yabancılardan destek istenmesini talep ettiler. Ortaya atılan bu görüş Prens Sabahaddin ve onun çoğunlukta olan yandaşları tarafından benimsendiyse de, Ahmet Rıza ve taraftarları tarafından Osmanlı hükümlerinin ihlali olacağı düşüncesiyle reddedildi.⁶ (Ebüzziya, 1989:125; Akşin vd. 2005:175-176)

⁶Ahmet Rıza'nın Meşveret'te Abdülhamit idaresine karşı yabancı memleketlerden yardım isteyen yazıları ile bu hüküm arasında bir çelişme var gibi görünse de, bu hüküm-yabancı müdahalesini reddetme-yersiz değildi. Zira Rıza Bey, o güne değin yalnızca tüm İmparatorluğu kapsayan genel ıslahatı sağlamak koşuluyla bir dış müdahaleyi zaman zaman savunur gibi olmuştu. Ama ileri sürülen müdahale tezlerinin

Böylece Kongre’de Prens Sabahaddin ve Ahmet Rıza gruplarının Cemiyete yön vermek isteyen fikirlerinin çatışmaları iyice su yüzüne çıkarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti Ahmet Rıza grubunun *Terakki ve İttihat Cemiyeti*’ni, Prens Sabahaddin grubunun da *Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*’ni teşkili ile ikiye bölündü. Bu suretle *Türk milliyetçiliği* ile *Osmanlı liberalizmi* karşı karşıya geldi. (Durukan, 2003: 145; Aydın, 2003:122) Ahmet Rıza ve taraftarlarının merkezîyetçi, otoriter, rasyonalist ve üsttenci siyaset öğretilerine karşılık, Prens Sabahaddin adem-i merkezîyetçi (yerinden yönetimci), deneyimci, pragmatist ve liberal bir siyaset öğretisinin sözcülüğünü üstlendi.

Prens Sabahattin Le Play tarafından kurulan *Science Sociale (İlm-i İctimai)* programının sınıflandırma yöntemini düşünce sisteminin temelini yerleştiriyordu. O, Le Play ekolünün Doğu ve Batı sosyal tiplerini *cemaatçi* (tecemmûf: communautaire) ve *bireyci* (infirâtçı: particulariste) olarak ayırmasını esas alan incelemelerini yakından izleyerek, Türk toplumunun ve genellikle Doğu toplumlarının siyasal alanda merkezîyetçilik olarak kendini gösteren cemaatçi yapısı ile Batının gelişmiş topluluklarında görülen ve tek tek kuruluşların çokluğu ve özerkliğine dayanan bireyci yapısı arasındaki farklılıklara dikkat çeker. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu’nda kamusal mülkiyetin ağır basması, cemaatçi yapının ekonomi alanında belirleyici olduğunun göstergesidir. Türkiye’nin Doğu sosyal tipinden Batı sosyal tipine geçmedikçe gerçek bir siyasi devrim yapmasının mümkün olmadığına, dolayısıyla siyasi devrimin her şeyden önce sosyal devrime ve sosyal yapı değişikliğine bağlı bulunduğuna, bunun da esaslı bir eğitim yoluyla sağlanabileceğine inanmıştır. (Reyhan, 2003: 150-151; Berkes, 2006:398)

Bu doğrultuda Sabahaddin şahsi teşebbüs ve adem-i merkezîyet fikrini savunuyordu. İmparatorluk dahilindeki milliyetçi akımları engellemenin tek yolunun adem-i merkezîyet olduğu inancına sahip olan Sabahaddin’in adem-i merkezîyetten kastettiği şey, idari merkezîyetsizliktir. İmparatorluğun geniş topraklarını dikkate alan Prens Sabahaddin’e göre, merkezîyetçilikten ayrılmak, yerel yönetimi köylere kadar yaymak, İmparatorluğun çeşitli bölümlerinde belediye ve hukuk işleri konusunda özerk yönetimler kurmak gerekir. Bu sürecin işlenmesi halinde, tebanın yönetime doğrudan katılımı ve devletin görevlilerini sıkı kontrolü mümkün olacaktır.(Durukan, 2003:154)Ahmet Rıza ve arkadaşları ise, merkez olmazsa memleket de olmaz düşüncesinde olup Türklerin baskın rol oynadığı, güçlü merkezi yönetimin olduğu bir Osmanlı hükümranlığını savunuyordu. (Ülken, 1994:133; Güven, 1999:118)

Ahmet Rıza’nın Cemiyetin genel tutumu adına kendi kişisel fikirlerinden ödün vermeyen kişiliği onu Cemiyetin ileri gelenleriyle-Mizancı Murat, Prens Sabahaddin gibi-çoğu zaman karşı karşıya getirmiş, Prens Sabahaddin kanadı ile Ahmet Rıza kanadı arasındaki görüş ayrılıkları 1908 yılında⁷ İttihatçıların iktidarı tam olarak ele geçirmelerinden sonra daha da keskinleşmişti. Ancak Sabahaddin ve taraftarları 31 Mart Vak’asının destekçilerinden olmakla

onun gözünde hep ülkeyi parçalayıcı biçimlere bürünmesi karşısında müdahaleyi toptan reddetmekten başka bir çare olmadığı sonucuna ulaşmış olmalıydı. (Ülken, 1994: 133; Akşin, 2009:83)

⁷II. Meşrutiyetin ilanından sonra hürriyetçilerin babası sıfatıyla büyük törenlerle İstanbul’ a dönen Rıza Bey, İstanbul mebusu olarak girdiği Meclis-i Meb’ûsan’da oybirliğiyle başkanlığa getirildi. Ancak 31 Mart Vak’asında İttihat ve Terakki ile arası tedhiş (komitacılık) hareketleri yüzünden açılınca 1910’da merkez komiteden çıkarıldı. 22 Haziran 1919’da Mustafa Kemal’in isteğiyle Milli Mücadelenin propagandasını yapmak üzere Paris’e gitti. Lozan Anlaşması’nın imzalanmasından sonra İstanbul’a döndü. (1926), 26 Şubat 1930’da vefat etti.(Ebuzziya, 1989:126)

suçlanıp Prens Sabahaddin, gıyabında idama mahkum edilince onun 1918’de ülkeyi terk etmesiyle birlikte seslerini duyuramaz hale geldiler. Bu durum bir bakıma Fransız pozitivistizminin Anglo Sakson pozitivistizmine karşı galibiyeti anlamına geliyordu. (Özlem, 2002:460; Durukan, 2003:148)

Sonuç olarak Ahmet Rıza Bey, 1789 İhtilâli sonrası bir kargaşa dönemine giren Fransız toplumunun karşılaştığı temel sorunun İhtilâlin yol açtığı manevi boşluktan kaynaklandığını düşünen ve bu sorunun entelektüel ve ahlâki bir önderlik ile aşılabileceğini belirten Comte’un çözümlerinden esinlenmiş, onun çözümlerini XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun tahlili için uygun bulmuştur. Comte pozitivistizminin ihtilâlciliği reddederek, ilerlemenin ancak düzen içerisinde gerçekleşebileceğine dair inancı, bunalım içindeki Osmanlı’nın yeni bir sarsıntıya dayanamayacağını, dağılıp gideceğini düşünen Rıza Bey’e cazip gelmiştir. O, Osmanlı toplumunu pekiştirmek, birimlerini daha uyumlu hale getirmek, toplumsal ahengi sağlamak, dağınıklıktan kurtarmak biçimindeki düşünceleriyle Comte’tan etkilenmiş, Meşrutiyet rejimini düzen içinde ilerlemenin vasıtası, İttihat ve Terakki’yi ise beklenen Meşrutiyeti gerçekleştireci bir organizasyon olarak görmüştür. Batılı ilerlemeye katılacak bir zemin arayan Rıza Bey, bu temeli pozitivist öğretilerde bulmuştur.

Ahmet Rıza için bunun yanı sıra pozitivistizmin çekici olmasının muhtemelen başka sebepleri de vardır. Öncelikle Osmanlı Devleti’nin objektif ve rasyonel esaslara göre değil, resmen ve fiilen padişahların lütfu ve keyfiyle yönetilmesi Rıza Bey ve pek çok aydını rahatsız ediyordu. Bu sebeple akılcı ve bilimci esaslara dayanan, bilimin her sorunu halledebileceğine inanan bir akımın ona cazip gelme ihtimali yüksekti. Öte yandan, pozitivistizmin topluma yön verecek olanların “uzmanlar” yani elitler olduğunu ifade ederek toplumu dönüştürmede entelektüel bir elitin rolünü vurgulaması, onun sınıfsal konumuna ve buna bağlı olan üsttenci tavırlarına uygun düşüyordu. (Akşin vd. 2005:357)

Böylece Ahmet Rıza Bey, Comte’un pozitivist politika sisteminin izinde merkeziyetçi, otoriter, bürokratik, elitist, laisist ve üsttenci bir yaklaşım sergiledi. O, yeni bir sarsıntıya dayanamayacağını düşündüğü devleti kurtarmak ve ona bir an evvel bir *düzen* vermek düşüncesiyle diğer pek çok Osmanlı aydını gibi pozitivistizmin epistemolojisiyle çok az ilgilenirken, siyaset öğretisi ve bu öğretinin temelinde yatan toplumsal süreçler üzerine yoğunlaştı.

Ancak Ahmet Rıza ve pozitivistizmin ülkemize girişine katkıda bulunan diğer aydınlar “Batılı pozitivist rehberlerinin ilgilendikleri konuların yeterince derinliğine inemeyen öğrencileri” oldukları yolundaki kritikten paylarını aldılar: Örneğin Korlaelçi, doğrudan doğruya pozitivistizmi konu edinen başlı başına bir eser yazmamış olsa da, hemen hemen tüm eserlerinde pozitivistizme bağlılığını gösteren deliller bulabileceğimiz Ahmet Rıza Beyin, kabul ettiği sisteme hiçbir yenilik getirmeyip, nakilcilikle yetindiğini ifade etmektedir.

Z. F. Fındıkoğlu ise A. Comte ve A.Rıza adlı çalışmasında, o zamana kadar Ahmet Rıza’dan bahseden yabancı ve yerli yazarların onu “pozitivist, müsbetçi, isbatıyeci - pozitivist”, dolayısıyla Comte’un talebesi saydıklarını belirterek, bu sayışın yerinde olup olmadığını sorgularken, Comte’un sosyolojik teori ve fikirlerinden hiç biri açık ve net olarak Ahmet Rıza tarafından ele alınmış, işlenmiş, takdir veya tenkit edilmiş değildir.⁸ Yalnız Türk

⁸Ancak Fındıkoğlu bu yorumları yaparken dipnotta ise şu açıklamayı yapmaktadır: “Yalnız Ahmet Rıza’nın da alâkadar olduğu “Şuray-ı Ümmet” de imzasız yazılara rastlanıyor ve Comte’un teorilerinden

mütefekkirinin, Fransa’da, Fransız sosyoloğundan aldığı sıcak bir tesir vardır. Bir sevgi ve sempati hâlesiyle çevrilen bu tesirin izlerinden mahrum değiliz.(Fındıkoğlu,1962:10) ifadelerini kullanmaktadır.

Çalışmasının ilerleyen sayfalarında ise Fındıkoğlu, sarıh ve aydın bir Comteculuk götürmeyen, Auguste Comte teorilerinden herhangi birine dokunmayan Ahmet Rıza’nın bu teorik ilgisizliğe rağmen Comte’a ve doktrinine bağlı olduğunu gösteren maddî belirtilere dikkat çekerek, bu belirtiler karşısında “Pozitivist Ahmet Rıza”, Comte’un talebesi Ahmet Rıza” gibi ifadelerin pek yersiz olmadığını söylebileceğini belirtir ve Ahmet Rıza Bey’in yazı ve eserlerinin tahlili, muhtemelen, bu pozitivizm ilgisinin daha tatmin edici izlerini gösterecektir ifadelerini kullanır. (Fındıkoğlu,1962:14)

H. Z. Ülken’e göre ise, Ahmet Rıza türlü vesilerle zamanında revaçta olan A.Comte’un pozitivizm akımına bağlı olduğunu söylemiştir.1896’da Abdülhamid’e verdiği layihalardan bahseden bir risalesinin önsözünde “ Maarifin ıslahına dair arz ettiğim layihanın hiçbir faydası görülmedi” dedikten sonra “Devlet ve milletin istikbali tehlikededir. Bizi bundan kurtarmak için dünyanın inkişaf sebebi olan öğretim ve eğitimden başka çare yoktur.” tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak Ahmet Rıza gerek bu gerekse İstanbul’da yayınladığı risalelerde ahlâk eğitimine dair- daha çok şarklı düşünceye bağlı görünen- bazı fikirler ileri sürmüşse de, bunların ne pozitivizmle ne de A. Comte’un eserleriyle doğrudan doğruya ilgisi vardır. Onun pozitivistliği daha çok, société positiviste denen ve filozofun hayatında eserlerini yayınlamak maksadıyla dostları tarafından kurularak sonradan bir çeşit fikir, ahlâk derneği halinde devam eden cemiyete mensup olmaktan ileri gitmemiştir.(Ülken,1994:132)

Bu kritikler, pozitivist akımın ülkemize girişi ve alımlanması doğrudan doğruya felsefi bir kanaldan olmadığı için (Korlaelçi,2003:214) ; Osmanlı aydınlarını dolayısıyla da Ahmet Rıza Bey’i pozitivist epistemolojisinden çok, öncelikle siyaset öğretisi ilgilendirdiği ve onlar Batılı pozitivist önderlerinin düşünsel derinliklerini yeterince yansıtamadıkları için dikkate değer kritikler olmakla birlikte, geleceği hiç de parlak görülmeyen devleti kurtarmak için, böyle bir ortamda akılcı ve evrensel ilkelere göre kurulmuş bir pozitif toplum ütopyası ve bu ütopyanın yön vermiş olduğu pozitivist siyaset öğretisinin Osmanlı aydınlarına özellikle de Jön Türklere cazip gelmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Bu doğrultuda Ahmet Rıza Bey, pozitivist hareketin etkin bir üyesi olarak, Fransız pozitivistlerle doğrudan doğruya bağlantı halinde olması, pozitivist düşüncüyü ülkemize getirmesi, kendi eğilimleri doğrultusunda yeni Türk fikir hareketine pozitivist bir yön vermesi, pozitivist düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynayan Meşveret Gazetesini yayınlaması, doğrultusundaki katkılarıyla Türk siyasi hayatı için olduğu kadar kültür hayatı için de önemli bir isimdir. Cumhuriyet döneminde de 1950’li yılların ortalarına değin siyaset öğretisinden bilim ve eğitim anlayışına değin hemen her alanda Fransız pozitivistizminin etkili olduğu düşünülecek olursa Ahmet Rıza Bey’in siyasi ve kültürel tarihimiz açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

bahsolunuyor. Meselâ tasnif nazariyesinden bahsolunuyor. Şimdilik sarıh bir şey söylenemez.” (Fındıkoğlu, 1962: 10 Dipnot 1.)

KAYNAKÇA

- Ahmed R.(1982), *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı*, (Çev. Ziyad Ebüzziya),İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akarsu, B. (1979), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Akşin, S. (2009), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*,Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. vd. (2005), *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti (1600-1908)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aydın, S. (2003), “İki İttihat-Terakki:İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C.1, s.117-128.
- Berkes, N. (2006), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bolay, S. H. (1996), “Ziya Gökalp’in Felsefe Anlayışı”, *Türk Yurdu*, C. 16, S. 103, s. 74-79.
- Comte A.(2001), *Pozitif Felsefe Kursları*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Durukan, K. (2003), “Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C.1, s.143-155.
- Ebüzziya, Z.(1989), “Ahmed Rızâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s.124-127.
- Erkul, A. (2000), “Osmanlıda Sosyolojinin Doğuş Koşulları ve Üç İsim: Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp”, *Yeni Türkiye:Osmanlıda Düşünce ve Bilim*, C.3, S.33, s.607-615.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1962), *Auguste Comte ve Ahmet Rıza*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Gündüz, M.; Bardak, M. (2010) “Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve “Vazife ve Mesuliyet” Eserleri”, Ankara: Divan Kitap.
- Güven, İ. (1999), “Ahmet Rıza’nın Kaleminden II. Meşrutiyet”, *Tarih ve Toplum*, C. 31, S.182, s.51-54.
- Hami, O. (1982), “Ahmet Rıza Bey’in Kısa Biyografisi”, içinde Ahmed Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı*, (Çev. Ziyad Ebüzziya) İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1989), *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlyasoğlu, A. (1985), “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*,C.7, s.2164-2174.
- Kabakçı, E. (2014), “Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmet Rıza’nın Pozitivizmi”,*Sosyoloji Dergisi*, S.28,s.27-58.
- Kaynardağ, A. (1984), “Türkiye’de Felsefenin Evrimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, s. 762-773.
- Korlaelçi, M. (1986), *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Korlaelçi, M. (1998),“Pozitivizmin Türkiye’ye Girişinde İki Öncü”, *Felsefe Dünyası*, S.28,s.43-61.

- Korlaelçi, M. (2003), “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C.1, s.214-222.
- Lewis, B. (2014), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Malkoç, E. (2007) “Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi,S.11,s.93-162.
- Mardin, Ş.(2000), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özden, B.A. (2003), “Ahmet Rıza”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C.1, s.120-123.
- Özlem, D.(2002), “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık)*, C.3, s.452-464.
- Reyhan, C. (2003), “Prens Sabahaddin”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C.1, s.146-151.
- Ülken, H. Z. (1994), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul:Ülken Yayınları.
- Yeşilçiçek, V. (1999), “200 Yıllık Doğu-Batı Mukayesesi Sürecinde Batıdan Osmanlıyı Değerlendiren Bir Türk Aydını Ahmet Rıza”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, s.131-138.
- Zürcher, E.Jan (2002), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları” (Çev. Özgür Gökmen), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. 2, s. 44-55.